

*О.М.Лебеденко
(м. Ізмаїл)*

РОЗВИТОК ОСВІТИ В ПОДУНАВ'І У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Сучасні суспільно-політичні процеси вимагають об'єктивного вивчення історії України у тісному зв'язку з геополітичним становищем її земель, з минулим інших народів та етнічних груп. Осмислення набутого досвіду, особливостей і закономірностей розвитку освіти у Подунав'ї в досліджуваній період дозволяє створити цілісне уявлення про ті процеси, які відбувалися у багатонаціональному краї й відзначалися як позитивними, так і негативними факторами.

Волею російських та турецьких можновладців цей регіон тривалий час був ареною гострих суперечностей. Протистояння Росії й Туреччини на початку ХІХ ст. призвело до нової війни в 1806 – 1812 рр. У листопаді 1806 р. російські війська зайняли Молдавію і Валахію. В грудні того ж року корпус герцога А. Рішельє звільнив від турецьких військ міста-фортеці Акерман, Татарбунари, Кілію. Почалася довготривала облога Ізмаїла. В цій фортеці знаходилося 4,5 тис. турецьких військ та близько 4 тис. цивільних мешканців. Лише у серпні 1808 р., коли головнокомандуючим став генерал П.І.Багратіон, вона капітулювала.

Після приєднання Бессарабії до Росії було утворено Бессарабську область (з 1873 р. — губернія), до складу якої ввійшли вісім повітів, у тому числі Акерманський та Ізмаїльський. На території краю впроваджувалася російська система управління.

Соціально-господарський розвиток краю гальмувався занедбаністю освіти і культури. За даними акерманського земства, у Буджаку в 1827 р. нараховувалося всього 10 шкіл. У 1828 р. було розроблено і затверджено новий шкільний статут. Чотириступенева система освіти скасовувалася, й замість неї впроваджувався принцип ізольованої становості. Для дітей селян, міщан та ремісників мали діяти однорічні парафіяльні школи, в яких навчали закону божому, читанню, письму, першим чотирьом діям арифметики. Подальше навчання дітей з бідних сімей у повітових училищах, гімназіях і університетах не передбачалося. Матеріальне й фінансове утримання парафіяльних закладів покладалося на селянські та міщанські товариства.

Такі школи було відкрито в містах Ізмаїлі (1824), Акермані (1839), Рені (1843), Кілії (1845). До 1840 р. вони утримувалися за рахунок батьків, що позбавляло дітей з малозабезпечених сімей можливості здобути освіту. Того ж року було створено спеціальний фонд, який називався “10-процентний бессарабський капітал”. Завдяки йому з'явилася змога розширити мережу початкових шкіл.

З 1842 р. відповідно до царського указу запроваджувалася більш масова початкова школа — сільські училища. Вони були відкриті у козацьких станицях Волонтирівка, Акмангит, Старокозаче. Наприклад, до училища в Акмангиті зараховано 22 учні віком від 8 до 14 років. Матеріально-тех-

нічна база останнього бажала кращого. Не вистачало книг, посібників, батьки не завжди вчасно вносили платню за навчання дітей. Все майно складалося з портрета імператора, 6 лавок, дошки й вчительського столу¹⁻².

Потреба в школах у Дунайському козацькому війську також була великою. Тому його керівництво порушило перед місцевим губернатором питання про відкриття нових навчальних закладів. У 1843 р. вже в 10 станицях війська працювали 8 училищ, у яких навчалися 269 учнів, що становило трохи більше ніж 13% юнаків, які хотіли вчитися³.

Наміри правління Дунайського козацького війська розгорнути навчання дітей наштотувалися на такі перешкоди, як недостача кваліфікованих учителів, брак підручників, відсутність необхідної матеріальної бази тощо. Кращого бажав і рівень знань учнів. Так, в акті про перевірку стану справ у війську за 1856 р. зазначалося, що лише 4 учні вміли писати під диктовку, а 6 – швидко читати⁴.

Подальшого розвитку початкова освіта козацьких дітей не дістала. Наприкінці 40-х рр. військове правління визнало «...недоцільним мати училища в малих станицях». З дозволу новоросійського й бессарабського генерал-губернатора було закрито 5 станичних навчальних закладів. Порівняно з 1846 р. кількість учнів зменшилася на 169 осіб та становила лише 96 осіб. У наступні роки чисельність їх у станичних училищах зростала, однак їх загальна кількість не перевищувала 140 осіб⁵.

В 1856 р., за умовами Паризького миру, частина земель Дунайського козацького війська відійшла до Молдавського князівства. У зв'язку з цим більшість училищ було закрито, решту переведено в нові станиці. На початку 1862 р. училища існували лише у трьох станицях: Волонтирівці, Акмангіті, Старокозачий. Всі вони давали тільки початкову освіту.

Згідно з офіційними державними актами того часу, головна мета школи полягала в “ретельному виконанні всіх релігійних обов'язків”, у вихованні “відданості престолу” і “вірності священній особі государя”. Царська влада, зокрема генерал-губернатор Новоросійського краю й Бессарабської області М.С.Воронцов та бессарабський військовий губернатор П.Ш.Федоров послідовно і наполегливо проводили політику русифікації краю.

За часів румунської влади в Подунав'ї було відкрито 145 навчальних закладів. Серед них – 7 чотирикласних міських та 124 сільські училища. Навчалася у них 3 тис. хлопців і 144 дівчини. Болградське училище, зокрема, відкрите в 1858 р., мало два відділення – нижче (1 – 3 класи) й вище (4 – 7 класи). Закінчення вищого відділення забезпечувало пільгові умови при вступі молоді до університету.

Неписьменність породжувала духовну убогість, забобони, пияцтво. Сумні спогади про Ізмаїл, Болград та інші міста області залишив єпископ кишинівський і хотинський Павел, який 1878 р. був запрошений для проведення молебня на честь возз'єднання краю. Вихід з темряви єпископ бачив у розбудові освіти. Діти змушені були вчитися на незрозумілій їм мові. Національні особливості краю ігнорувалися не тільки урядом, а й більшістю представників російської еліти.

Однак потреби господарського розвитку зумовили подальше зростання навчальних закладів. У 80 – 90-х рр. ХІХ ст. збільшується чисельність

початкових шкіл, а також учнівський контингент у них, зростає кількість середніх навчальних закладів, з'являються жіночі недільні школи. Перший такий заклад у Подунав'ї було відкрито в Акермані. Його відвідувало 200 дівчат, навчання проходило у приміщеннях міських шкіл. Заклад утримувався за рахунок приватних коштів. Для поповнення шкільної скарбниці влаштовувалися платні театральні та музичні вечори для мешканців міста. За даними Кишинівської єпархії, у 1891 – 1892 навчальному році в Бессарабії нараховувалося 847 шкіл, у 1896 – 1897 н.р. – 1082. Чисельність учнів за той час зросла з 47 706 до 66 844. Проте лише 37% дітей шкільного віку відвідували школу. В Акерманському й Ізмаїльському повітах цей показник був значно вищим і сягав відповідно 70% та 46%.⁶

Було відкрито й нові середні навчальні заклади. В Ізмаїлі функціонували семінарія, чоловіча і жіноча гімназії, які на початку ХХ ст. були реорганізовані у класичні. В місті Сараті у 1879 р. однокласне училище було перетворене на двокласне, а у 1904 - на чотирикласне. Тут готували вчителів для церковно-парафіяльних шкіл, діловодів, землемірів. У травні 1899 р. при училищі було відкрито педагогічні курси.

Значну допомогу навчальні заклади отримували від населення, земських організацій, духовенства. Значне охоплення школою було серед дітей колоністів. Прогресивні вчителі активно боролися за збільшення кількості шкіл та поліпшення стану викладання в них. Наприклад, в одній з ізмаїльських гімназій хоровий спів і музику викладав вихованець петербурзької консерваторії, у майбутньому засновник румунської хорової школи Г.Музиченко /Г.Музическу/. В цій же гімназії викладачем працював відомий болгарський поет Христо Ботев. Навколо цих діячів об'єднувалися передова молодь й інтелігенція краю.

Проте існуюча система освіти була далека від мінімальних потреб регіону. Більшість шкіл розміщувалася у церквах та в приватних будинках, бракувало підручників, кваліфікованих учителів. Наприкінці ХІХ ст. на одного вчителя початкової школи припадало в середньому 60 – 90 учнів. У сільській місцевості її закінчували лише 5 – 6% дітей. Майже не видавалися книжки і газети національними мовами.

Російський уряд начебто не помічав багатонаціонального складу населення краю. Практично в життя впроваджувалася теорія офіційної народності, згідно з якою остання може складатися з різних народів шляхом їх асиміляції. Поділяли цю теорію й окремі історики. Наприклад П. Н. Батюшков писав про появу у Бессарабії «русских славян», про необхідність виховання молдаван в «духе русской народности», про злиття місцевого населення з «единым общим великим отечеством нашим – Россией». Він радив нечисленним народам краю «подчиниться воздействию сильных и культурных племен»⁷.

Наприкінці ХІХ століття в освіті болгар, які мешкали у Подунав'ї, відбувалися суперечливі процеси. Метою царизму було русифікувати національні меншини за допомогою шкіл. Тому всі школи в болгарських селах переводилися на російську мову навчання. Вивчення болгарської в школах було скасоване. Особливо гострі суперечки виникли при вирішенні питання про закриття Болградського центрального училища, що мало

національний характер та було центром освітнього й культурного життя болгар. У 1884 р. його реорганізували в гімназію, а з 1886 р. навчання в ній почало провадитися російською мовою.

До 1897 р. болгарська гімназія здійснила 32 випуски, її закінчило близько 350 осіб. Більшість з них залишили територію краю, виїхали у Болгарію і культурно-адміністративні центри Росії. Окремі випускники гімназії стали відомими політичними діячами. Серед них – перший ректор Софійського університету Л. Теодоров-Балан, історик Г. Дерманчев, фольклорист Г. Янков, відомий хоровий диригент М. Ніколаєв та інші.

В кінці 60-х рр. ХІХ ст. Болград стає центром активної підготовки до визволення Болгарії з-під влади османського іга. Тут побували видатні борці національно-визвольного руху, такі, як Г. Раковський і Л. Каравелов. Під їх впливом у регіоні почали виникати революційні гуртки болгарської молоді. Їх ідейним керівником був Христо Ботев – відомий поет – революціонер. Він проводив пропагандистську роботу серед земляків, брав участь у підготовці повстання співвітчизників у Болгарії.

Слід зазначити, що проблеми національної школи взагалі надзвичайно гостро стояли в царській Росії. Лише переселенці-німці та болгарі деякий час могли навчатися рідною мовою у початкових класах (Ізмаїл, Арциз, Болград, Кілія, Задунаївка тощо). Особливо в скрутному стані перебували українці. Монархічний режим не тільки не сприяв розвитку їх шкіл, а й всіляко перешкоджав будь-яким проявам національних почуттів. Відома резолюція Миколи І на доповідній міністра освіти С. Уварова (1835 р.), яка наказувала неухильно проводити русифікацію шкіл України. У 1876 р. було видано закон про повну заборону української мови у школах і взагалі в суспільному житті. Все це призвело до того, що за переписом 1897 р. письменних серед українського народу було лише 9%, тоді як серед росіян — 31%, євреїв — 36%, німців — 50%, поляків — 54,6%.

В 1898-1906 рр. чисельність шкіл у Подунав'ї зросла з 229 до 324, у тому числі в Акерманському повіті - з 115 до 174, в Ізмаїльському - з 115 до 150. На 1954 мешканця краю припадала одна школа. Охоплення дітей навчанням ледве перевищувало 50%. Це були переважно однокласні, двокласні, трикласні заклади, які давали початкову освіту.

Термін навчання у цих школах становив 3 роки, утримували їх земства. В земських закладах навчально-виховна робота проводилась на більш високому рівні. В них працювали бібліотеки, було організовано хори. Всі витрати (ремонт, винаймання будівель, опалення, освітлення й інші господарські функції) забезпечували земства.

Колоністи, які мешкали на території Подунав'я в 70-х рр., були урівнені у своїх правах з іншими народами імперії. Всі школи в минулому болгарських та німецьких колоністів було підпорядковано дирекції училищ Бессарабської губернії. Їх правове становище, мета, напрямок і зміст роботи визначалися положенням для навчальних закладів «инородцев».

Міністр народної освіти краю в доповіді у відповідному міністерстві заявив: «Конечной целью образования всех инородцев, живущих в пределах нашего отечества, должно быть обрусение их».

Навчання у болгарських школах проводилося російською мовою, рід-

на ж вивчалася лише як один з предметів. На початку ХХ ст. навчальні заклади в колишніх болгарських колоніях не відрізнялися від звичайних початкових російських шкіл. Діти навчалися за програмами й підручниками останніх. В основному це були однокласні та двокласні прикладні училища.

У школах німецьких колоністів викладання здійснювалося рідною мовою, російська не вивчалася. Лише в кінці ХІХ ст. її ввели у програму як окремий предмет. Навчальні заклади в колишніх німецьких колоніях були церковно-парафіяльними. Основа навчання у них – релігійне виховання учнів, підготовка дітей і підлітків до конфірмації.

Під час першої світової війни, в червні 1915 р., дирекція училищ Бессарабії закрила в губернії всі німецькі школи. До 1917 р. навчання в них провадилося російською мовою й за відповідними програмами.

До 1912 р. у Подунав'ї існували 12 міських училищ, навчання в яких проводилося у 3-х відділеннях. Вивчали закон божий, російську та церковнослов'янську мови, арифметику, геометрію, історію, географію тощо. Успішність в цих закладах була низькою, не перевищуючи 60%.

З 1912 р. міські училища почали перетворюватися на вищі початкові. 25 червня того ж року було прийнято “Положення про вищі навчальні училища”. У 1914 р. вони відкрилися в Акермані, Болграді, Ізмаїлі. Навчання було платним. Учні, які закінчували ці училища, отримували атестати й мали право працювати на посаді службовця державного апарату або продовжувати навчання у середніх спеціальних закладах, користуватися пільгами щодо звільнення від військової служби.

Таким чином, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Подунав'я, як і уся Бессарабія, лишалося аграрним придатком царської імперії, яка продовжувала політику інтеграції регіону на “віки вічні” в “єдину та неподільну Росію”. Географічні, кліматичні, історичні, національні особливості краю враховувалися лише задля реалізації цієї головної мети. Російський царизм не рахувався з багатонаціональним складом населення Подунав'я. Національна мова, народна культура неросійських етносів регіону застигла на рівні часу їх переселення туди. Вони не могли сформувати своєї інтелігенції – генератора національних ідей. Заїжджа й зрусифікована інтелігенція мало переймалася духовним життям мешканців краю. Її більше цікавили цілющі соляні лимани, лікувальні грязі, море і чисте повітря курорту Будаки.

Розрив між рівнем духовного життя й розвитком господарства, започаткований ще у ХІХ ст., на жаль, не скорочувався. Якщо в господарській діяльності народи краю досягли певних успіхів і значною мірою інтегрувалися у загальноросійську економічну систему, то в етнокультурному відношенні вони значно відставали від населення центральних районів Росії та України, перебуваючи у полоні етнічної самосвідомості.

¹⁻² Філія Одеського обласного державного архіву в м. Ізмаїлі. Ф. 755, оп 1, спр. 1. арк. 20-27, 87.

³ Там же. - Арк. 147-148.

⁴ Там же. - Арк 22.

⁵ Там же. - Арк 220, 224, 250.

⁶ *Лебедеко О.М., Тичина А.К.* Назв. праця. – С.92.

⁷ *Батюшков Н.П.* Бессарабия. Историческое описание. – СПб., 1898. – С. 48-55.